

Kleopátra orra

Tóth István

Tóth István (1944), ókortörténész, a Pécsi Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékének egyetemi docense. Kutatási területe a római történelem és vallástörténet. Szabó Ádámmal közösen írták a *Római epigráfia* című könyvet (Univ. Press, Pécs, 2000).

KLEOPÁTRA VARÁZSA

Mondják, hogy Kleopatra szépsége önmagában nem volt olyan, amelynek párját nem lehetne találni, s nem is ezzel ejtette bámolatba azokat, akik látták, hanem a vele való együttlét közben egész lényéből ellenállhatatlan varázslat sugárzott, és beszédmódjában, egész viselkedésében volt valami ingerlő erő. Merő gyönyörűség volt hangját már csak hallani is, nyelvét olyan könnyedén használta, mint valami zeneszerszámot, és olyan nyelven beszélt, amelyen éppen akart, mégpedig oly jól, hogy csak ritka esetben volt szüksége tolmácsra, amikor barbárokkal találkozott; a hozzá intézett kérdésekre legtöbbször maga adta meg a feleletet, mindegy volt neki, kik a látogatói, aithiopszok, tróglodüták, héberek, arabok, szírek, médek vagy parthusok.

Plutarkhosz: *Antonius* 27.

Máthé Elek fordítása

Pascal szellemes megállapítása szerint ha Kleopátrának kicsit nagyobb az orra, másképp alakul a világtörténelem... Valami igazság lehet a dologban, bár Egyiptom utolsó királynője, a Ptolemaida-Lagida dinasztiából származó VII. Kleopátra egyáltalán nem volt piszének nevezhető.

Kleopátra személyének kulcsszerep jutott abban az eseménysorban, amely Róma történelmének legnagyobb fordulatához, az egész Mediterrán-medencét magába foglaló Birodalom létrejöttéhez vezetett; konkrétan a Birodalom uralmi formájának, mai fogalmaink szerint a 'császárság' intézményének kialakulásában. A királynőben testet öltött karizmatikus erő magához vonzotta a római köztársaság sírját megásó *triumvireket* – Pompeius Magnust, Iulius Caesart, majd Marcus Antonius –, rafinált politikai lépésekre készítette Caius Octavianust (a későbbi Augustust), és hosszú időre meghatározta a Birodalomba betagolódott szatellit-királyságok – Iudaea, Mauretania, Kommagéné és talán Noricum regnum – történelmét. Kleopátra kétségtelenül a Krisztus születése előtti évszázad legfontosabb politikai háttérfigurája volt.

Lássuk sorjában az eseményeket, a világpolitika kavargó tényei közül csupán azokat kiemelve, amelyek a fiatal, híresen művelt és bizonyára nagyon vonzó egyiptomi királynőhöz kapcsolódnak.

Kr. e. 60 tájára a Földközi-tenger medencéjében Rómán kívül egyetlen önálló állam maradt talpon: az az Egyiptom, amelynek trónján Nagy Sándor halála óta az ő hatalmát megöröklő *diadokhosz*-hadvezér, Ptolemaiosz leszármazottai ültek. E dinasztia tagjai, ha vér szerint nem is voltak azok, szellemi értelemben

mindenképp Nagy Sándor utódainak tekintették magukat, és a külvilág is – mindenekelőtt a római politika – annak fogadta el őket. E szemlélet jelentősége abban állt, hogy a Ptolemaidák jogát a fáraók trónjára annak az Alexandrosznak a személye szentesítette, akire az egész ókor folyamán a királyi hatalom legtisztább megtestesüléseként tekintettek, akinek személye éppen ezért legitimitációt, karizmatikus erőt képviselt. Ezt a karizmatikus erőt maga Nagy Sándor is Egyiptomban szerezte meg, amikor 332-ben az egyiptomi Sziva-oázisban kiegyezett az Ámon-papsággal, akik Ámon isten fiaként elismerték őt az ország fáraójának.

Róma ekkoriban történelmének legmélyebb válságát élte. A világbirodalomra növekedett országot nem lehetett többé egy városállamra szabott alkotmány alapján kormányozni; legitim egyeduralmat azonban nem lehetett karizmatikus erő nélkül létrehozni. Legitim egyeduralom – azaz a királyság valamilyen formája – nélkül pedig nem történhetett más, mint ami történt: önjelölt hadurak brutális diktatúrái, a civil lakosságot sújtó atrocitások, a diktátorok és hadurak között zajló kegyetlen polgárháborúk határozták meg az események menetét.

Rómának nem volt Nagy Sándora, aki képes lett volna legitim egyeduralom létrehozására; Róma hagyományaiban a királyság fogalma a 'gōg', a 'dölyf', a lerázandó zsarnokság fogalmával társult. Megoldás – látszólag – sehonnan sem kínálkozott. Azaz mégis, hiszen ott volt a független Egyiptom, trónján azzal a Kleopátrával, akinek jogarában, koronájában Nagy Sándor – és mögötte a fáraók – szelleme fénylett. Márpedig az eseményekből az derül ki, hogy a római hadurak ezt sorra észrevették. Elsőként Pompeius Magnus, az első triumvirátus legtekintélyesebb tagja kapott észbe – az ő története volt az első felvonás.

Pompeius Kr. e. 61-ben tartott diadalmenetén úgy vonult fel a római Via Sacrán, hogy vállán Nagy Sándor köpenye lobogott, amelyet a makedón király alexandriai sírjából szerzett meg – ugyanolyan homályos körülmények között, ahogyan annak idején Nagy Sándor Akhilleusz állítólagos trójai sírjából emelte ki a sebezhetetlen akháj hős fegyvereit. E tette azonban csak külsődleges gesztus volt, és az is maradt. Kr. e. 48-ban viszont már súlyosabb lépésre készült a „Nagy” Pompeius. Seregei a Balkánon, Pharszalosznál vereséget szenvedtek Caesar *legióitól*, ő pedig menekült. Egyiptomba futott, Kleopátra és névleges férje menedékjogát kérve. Hogy miben bízott, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy nem léphetett Egyiptom szentnek tekintett, menedéket jelentő földjére. Szó szerint: hiszen partraszállás közben, mielőtt még az egyiptomi szárazföldre tette volna a lábát, saját centuriója dőfte le hátulról. – Jól működött az egyiptomi (vagy a caesari) titkosszolgálat.

Következett a második felvonás. Pompeius *triumvir*-társa, ekkorra már polgárháborús ellenfele, majd legyőzője, Iulius Caesar, Pompeiust üldözvén megállt Egyiptom határán. A világhódító hadvezér, légióit hátrahagyva, csupán jelképes kíséret élén kért és kapott bebocsátást Kleopátra országába, majd nemsokára a királynő hálószobájába is.

Nem az ötvenes éveiben járó, öregedő hadvezér és az éles eszű, szép és fiatal királynő hirtelen fellobbanó szerelme érdekel most bennünket, hanem az a motívum, amely e szerelem prózai, politikai értelmét jelenti.

Caesar tudta, hogy ő nem lehet király. Lehet *consul sine collega*, mint Pompeius volt, lehet *dictator* éveken át, mint Sulla volt, kaphat lehetőséget egymás után több *triumphusra*, többre, mint bárki más Róma addigi történelmében; de 'rex', azaz 'király', soha nem lesz belőle. Nem lehet, mert apja – ugyancsak Iulius Caesar – ugyanolyan „egyszerű” *consul*-viselt római volt, mint oly sokan mások; nem lehet, mert ő is csak egy *civis Romanus*, még ha rangelső is. Caesar tudta: eddigi házasságaiból és házasságon kívül született gyermekeiből sem lehet Róma *királya* (akiket sohasem ismert el, hacsak

CAESARRÓL

Caesart leginkább azért gyűlölték meg nyíltan és halálosan, mert királyságra vágyott. Ez volt az első ok az egyszerű emberek szemében, de ezenfelül hasznos ürügyet szolgáltatott azoknak is, akik titokban régóta gyűlölték. Akik azonban szerették volna a királyi címet Caesarra ráruházni, azt állították, Sibylla könyvei megjósolták, hogy a római hadak csak akkor hódíthatják meg a parthosok birodalmát, ha király áll az élükön. Később, mikor Caesar lejött az Albai-hegyekből, ezek az emberek nagy mérséken királyként üdvözölték. A nép körében emiatt lázongás támadt, de kellemtlenül lepte meg a dolog Caesart is. Ezért azt mondta, az ő neve nem király, hanem Caesar. Szavait néma csend fogadta, és mikor továbbment, látszott rajta, nem tetszik neki, ami történt.

Plutarkhosz: *Caius Iulius Caesar* 60.

Máthé Elek fordítása

híressé vált utolsó jalkiáltását nem értjük szó szerint), hiszen „csak” Caesar az apjuk. – De ha Kleopátra lenne az anyjuk...!

Mindezt Kleopátra is tudta. Sőt azt is tudta, ha Caesar úgy akarja, országa nem tud ellenállni Róma katonai erejének. Egyiptom provinciává válhat, őt magát *triumphuson* mutatják meg Róma népének – mint egy ritka vadállatot –, majd gyorsan megfojtják a Capitolium pincéjében. – De ha fiút szülné Caesarnak...!

Így történt. Kleopátra fiút szült, akit Caesar saját fiaként ismert el, *Caius Iulius Caesarion*, görögösen írva *Kaiszarion* néven. Márpedig a római jog nem különböztette meg a jogérvényes házasságból és az úgymond ‘balkézről’ született gyermeket. A megkülönböztetés egyedüli alapja az apai elismerés volt, s Caesar ez esetben gyakorolta a *pater familias* eme ősi jogát. Gondoljuk csak meg: Kleopátra és Caesar gyermeke Nagy Sándor és a Ptolemaioszok karizmája mellett Iulius Caesar veteránjainak támogatására is bízást számíthatott.

A szerelmes hónapok után újra háborús, politikával terhes idők következtek. Az Egyiptomból eltávozó római vezér azonban igyekezett megalapozni a gyermek jövőjét. A Városban felépült Caesar fóruma. A tér egyik oldalát Castor és Pollux temploma zárta le: a spártai ikrek egyike mindig az Alvilágban, másika a felső világban volt, így kettősük az örök életet szimbolizálta. A tér másik végében *Venus Genetrix*, a Iulius-nemzetség, és így végső fokon a rómaiak mitikus ősanjának temploma emelkedett. A két egymásra néző templom ezt sugallta: Venus istennő megszülte a római nép őseit, Róma népe most Iulius Caesar fórumán át menetel az Örök Élet felé. A *Forum Iulii* átadásakor a senatus kényesebb ízlésű tagjai elszörnyedve ismerték fel: Venus Genetrix istenanya szobra mellett ott áll az egyiptomi királynő arany-szobra is!

Másfél év múlva Caesart megölték. Tudjuk, utódául unokaöccsét – egyben örökbefogadott fiát –, Caius Octaviust, későbbi nevén C. Iulius Caesar Octavianust nevezte meg. Caesar pragmatikus elme volt. Pontosan tudta, hogy az örökbefogadás révén Octavianus egyenrangú lett vér szerinti fiával. De azt is pontosan tudta, mit jelent, hogy Caesarion Kleopátra gyermeke, vagyis a Lagidák, végső fokon pedig Nagy Sándor és a fáraók örököse.

A diktátor halála megrázkódtatta a Birodalmat. Az új összefogás – a második triumviratus – csak ideiglenes megoldás volt. A Caesar-gyilkosok megbüntetése, vagyis a philippi csata is csak átmeneti egyetértést hozott. A triumviratus felbomlott, az addig együttműködő vezértársak, Octavianus és Antonius, a szakítást elodázó taktikázásba kezdtek. A taktikázásnak mindkét részről ugyanaz volt a célja: megszerezni az egyeduralmat, illetve az egyeduralomhoz szükséges legitimitációt – bármi legyen is az. Ez volt a harmadik felvonás.

Antonius a járt utat választotta: Kleopátra ágyát. Egyiptomba ment, udvarolt és hódított. A királynőt egyiptomi módra feleségül vette, több közös gyermekük apja lett. Az udvarban ‘király’-nak szólították, Róma őrjöngött. Őrjöngött a vezér életmódja, udvarának keleti pompája miatt, de leginkább a *rex* cím használata miatt. Antonius tudta, hogy Rómába már nem térhet vissza többé, hacsak nem diadémmal a fején.

Octavianus új úton indult el. A legegyszerűbb – és legzseniálisabb – módon biztosította önmaga számára azt a karizmatikus erőt, amely Kleopátra és Kaiszarion sajátja volt. Törvényes úton istenné – *divus*-szá – nyilváníttatta jogi atyját, a meggyilkolt Caesart. Így *divus Iulius Caesar* nyomán ő, aki addig csak ‘Caesar fia’ volt, most hirtelen *divi Caesaris filius*, azaz ‘Caesar, az isten, fia’ lett. Ez pedig már a hiányzó karizmát, az uralom isteni eredetű legitimitációját jelentette. A kép kitisztult, a végjáték következett.

ANTONIUSRÓL

Rossz hírét még inkább növelte azzal, hogy Kleopatra újonnan született ikergyermekait magáénak ismerte el, és a fiúnak a Nap, a leánynak pedig a Hold melléknevet adta. De Antonius kiválóképpen értett hozzá, hogy botrányos tettének szép külszint adjon; így kijelentette, hogy a római birodalom nagysága nem abban mutatkozik meg, amit a rómaiak kapnak, hanem amit másoknak ajándékoznak; hogy az a helyes, ha a nemes családok sok örökös és sok király nemzésével terjeszkednek. Így az ő első ősének nemző atyja, Hercules sem bízta egyetlen nő méhére nemzetiségének fenntartását, nem félt Szolón törvényeitől, sem attól, hogy felelősségre vonják, hanem a természet útján járva lett számos nemzetség és család ősapja...

Antonius meggyűlöltette magát azzal az osztozkodással is, amelyet Alexandriában vitt véghez gyermekei között; ezt ugyanis színpadias, fennhéjázó lépésnek tartották, amellyel a Róma iránti gyűlöletét mutatta ki. Hatalmas tömeget gyűjtött össze a tornacsarnokokban, ahol ezüst emelvényre két arany trónust állíttatott fel, magának és Kleopatrának és egy-egy kevésbé díszesebbet gyermekeinek. Majd először is Kleopatrát nyilvánította ki Egyiptom, Ciprus, Líbia és Koilé Szíria királynőjének, s társuralkodónak rendelte melléje Caesariont, aki állítólag az idősebb Caesar természetes fia volt, mert az távozásakor Kleopatrát teherben hagyta hátra. Másodszor Kleopatrától származó gyermekeinek a ‘királyok királya’ címet adományozta, s Alexandrosznak Armeniát, Médiát és Parthiát jelölte ki (az utóbbit majd, ha meghódítja), Ptolemaiosznak pedig Föniciát, Szíriát és Kilikiát... A gyermekek átölelték szüleiket, utána pedig az egyik armeniai, a másik makedón testőrséget kapott. Kleopatra ekkor is és később is, amikor a nyilvánosság előtt megjelent, Izsizs szent köntösét viselte, és ‘új Izsizs’-nek szólíttatta magát.

Plutarkhosz: *Antonius* 36.; 54.

Máthé Elek fordítása

OCTAVIANUS ÉS KLEOPATRA

Néhány nappal később [Octavianus] Caesar maga is felkereste Kleopatrá, hogy beszélgessen vele és megvigasztalja. Mikor belépett hozzá, szegényes szalmazsákon feküdt egyszerű *khiton*-ban. Kleopatra nyomban felugrott, és kuszált hajjal, zavart arckifejezéssel Caesar lába elé vetette magát; hangja reszketett, szeme beesett. Mellén láthatók voltak a sebhelyek, és teste semmivel sem volt jobb állapotban lelkénél; s mégis bájosága és magabiztos szépségének fénye még akkor sem hunyt ki teljesen, sőt nyomorúságos állapota ellenére is mintha belülről csillogott és sugárzott volna. Caesar felszólította, feküdjék vissza fekvőhelyére, ő maga is leült mellé. Kleopatra ekkor mentegőzni kezdett, s a történetekért a kénytelenséget és Antoniustól való félelmét okolta. Caesar azonban minden állítását megcáfolta, mire gyorsan hangnemet változtatott, szánalmat akart kelteni maga iránt, és úgy kérlelte Caesart, mint aki életéhez ragaszkodik...

Kr. e. 31-ben lezajlott az actiumi csata, ahol Antonius megsemmisítő vereséget szenvedett. Octavianus csapatai élén, tehát *hódítóként* vonult be Alexandriába; Antoniust pillantásra sem méltatva küldte az öngyilkosságba. Az ekkor már nem fiatal egyiptomi királynő még tett egy kétségbeesett kísérletet. Ő, aki Caesar és Antonius gyermekeinek egyaránt anyja volt, hajlandó lett volna ezt a szívességet megtenni a nagyon fiatal Caesar-örökös kedvéért is...

De visszautasításban részesült és meghalt, mert Octavianusnak már nem volt szüksége a Kleopátra méhe közvetítette karizmatikus erőre. *Ő maga* volt a karizma birtokosa, hiszen ő *isten fia* volt. Ő már saját jogán léphetett fel a legitim egyeduralkodó címének megszerzéséért. Erre, tudjuk, Kr. e. 27-ben sor is került. Octavianusból *Augustus*, 'a Fenséges' lett. Ezt a nevet viselték címként 1918-ig az Európában „császár”-ként tisztelt uralkodók.

A történet itt lényegében véget ér. Sor került azonban még egy kegyetlen epizódra. Kleopátra gyermekei között Octavianus foglya lett az ekkor már 14-15 éves Caesarion is. Ő két részről is isteni, karizmatikus erők birtokosa volt. Az ő kamasz személyiségében a fáraó Alexandrosz és a megistenült Caesar alakja egyesült. Ezt egy mégoly szerető féltestvér sem viselhette el, amilyen a 31-es év győzedelmes Octavianusa volt. Caesarion egy szerencsétlen balesetben tragikusan meghalt...

Kleopátra többi gyermekét, Antoniustól származó fiait és lányait nem érte bántódás. Az actiumi csata utáni *triumphus*ban Octavianus *oldalán* (tehát nem a diadalszekér előtt hajtva) vonultak fel Rómában. Később királyok, királynéok lettek. Királyok, királynők szülei, nagyszülei. Iubák, Herodesek, Antiokhoszok származtak tőlük, Róma hű szövetségesei, kliensei, behódoló vazallusai. Az ő történetük azonban már – nem is egy – másik történet.

Ehhez a történethez viszont még rövid elő- és utójáték is tartozik. Már Nagy Sándor is járt utat választott, amikor a Sziva-oázisban elérte, hogy

Ámon papjai őt az isten fiának tekintsék. A hanyatló Egyiptom már Kr. e. 525-ben dinasztia- és birodalomalapítónak tette a perzsa Kambüszészt – ugyanúgy, mint őelőtte más idegen dinasztiák alapítóit is. Így emelte 332-ben Alexandroszt is a Kambüszész alapította Akhaimenidák birodalmának szétzúzójává. Az ő karizmája szállt Egyiptom utolsó dinasztiájának, a Ptolemaidáknak – így Kleopátrának – a fejére.

Augustus saját legitimitációt teremtett uralma számára. De azért – biztos, ami biztos – Egyiptomot nem sorolta be a provinciák közé, hanem saját magánbirtokaként kezelte. Az egyiptomi királyi hatalom leglátványosabb jelképeit, azaz obeliszket szállíttatott át Rómába. Ma is ott állnak. Áll obeliszk a Vatikánban is, Constantinopolis-Bizáncban is. De obeliszk áll a washingtoni Fehér Ház előtt is. És a párizsi Concorde téren is. Oda akkor került, amikor Napóleon, mielőtt császár kívánt volna lenni, hadsereg élén Egyiptomban járt. Ezt a látogatást azonban már nem Kleopátra, hanem a gizehi Szfínx orra bánta...

IRODALOM

- Alföldy Géza, *Der Obelisk auf dem Petersplatz in Rom*, Heidelberg, 1990.
 Appianos, *A római polgárháborúk I-II.*, ford. Hahn István, Budapest, 1967.
 Brelich, Angelo, *A triumphator*, Pécs, 1937.
 Castiglione László, *Római művészet*, Budapest, 1971.
 Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*, fordította Kárpáty Csilla, Budapest 1967.
 Dobrovits Aladár, *Egyiptom és a hellenizmus*, Budapest, 1943.
 Iulius Caesar, *A polgárháború*, fordította Ürögdi György, Budapest, 1966.
 Jones, A.H.M., *Augustus*, Budapest, 1986.
 Kákosy László, „Augustus és Egyiptom”: *Antik Tanulmányok* 14 (1967) 307-315.
 Kákosy László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Budapest, 2000.
 Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, fordította Máthé Elek, Budapest, 1965.
 Suetonius Tranquillus, *A Caesarok élete*, fordította Kis Ferencné, Budapest, 1973.
 Utcsenko, Sz.I., *Iulius Caesar*, Budapest, 1983.
 Ürögdi György, *Kleopátra*, Budapest, 1972.
 Ürögdi György, *Kard és törvény (Marius és Sulla kora)*, Budapest, 1974.
 Ürögdi György, *A régi Róma*, Budapest, 1967.

Caesar... biztosította róla, hogy minden reményén felüli kegyességgel bánik majd vele; majd abban a hitben távozott, hogy rászedte Kleopátrát, pedig valójában a királynő vezette őt félre.

Plutarkhosz: *Antonius* 83.

Máthé Elek fordítása